

6. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. – М.: Прогресс, 1987.
7. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991.
8. Дені де Ружмон. Європа у грі. Шанс Європи. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ, 1998.
9. Каганский В. Методологические заметки о современном руссееведении // Кентавр № 33 (апрель 2004). <http://www.circleplus.ru/archive/n/33/8/print>
10. Клайн М. Математика: утрата определенности. – М.: Мир, 1984.
11. Ключевський В.О. Неопубліковані твори. – М.: Наука, 1983.
12. Кузнецова Н.И. Социальный эксперимент Петра I и формирование науки в России // Вопросы философии. – 1989. – № 3.
13. Лосев А.Ф. Типы античного мышления // Античность как тип культуры. – М.: Наука, 1988.
14. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001.
15. Ракитов А.И. Цивилизация, культура, технология и рынок // Вопросы философии. – 1992. – № 5.
16. Россия и Запад: взаимодействие культур (материалы „круглого стола”) // Вопросы философии. – 1992. – № 6.
17. Симкин Г. Экология духа. В высшей школе Учителя Куна // Человек. – 1992. – № 5.
18. Соловьев В. Национальный вопрос в России. – М.: АСТ; М.: Хранитель, 2007.
19. Татаркевич В. Історія шести понять. – К.: Юніверс, 2001.
20. Усмакова А. Р. Маргинальность // Новейший философский словарь. – Минск, 1999.

УДК 17.035.1.+141.82

Шевченко З.В.

СОЦІАЛЬНИЙ БАЛАНС В КОНТЕКСТІ ПОЄДНАННЯ ІНДИВІДУАЛІСТИЧНОЇ ТА КОМУНІСТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

***Анотація.** Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми соціального балансу в контексті поєднання двох антиномій – індивідуалізму та колективізму; окреслюється абсолютизація позицій вище зазначених дефініцій; зачіпається проблема об'єкта, на який має спрямовуватись процес гармонізації соціальної реальності; розглядається теорія комунітаризму як спроба досягти соціальної рівноваги.*

***Аннотация.** Статья посвящена социально-философскому анализу проблемы социального баланса в контексте сочетания двух антиномий – индивидуализма и коллективизма: очерчивается абсолютизация позиций выше отмеченных дефиниций; затрагивается проблема объекта, на который должен направляться процесс гармонизации социальной реальности; рассматривается теория коммунитаризма как попытка достичь социального равновесия.*

***Annotation.** The article is devoted to social-philosophical analysis of problem of social balance in the context of combination of two antinomies – individualism and collectivism: absolutizing of positions of higher noted concepts is outlined; the problem of object which the process of harmonization of social reality must head for is affected; the theory of communitarian as attempt to attain a social equilibrium is examined.*

Для суспільства перехідного періоду, яким на даному етапі є Україна, цілком природною і виправданою є глибока дезорієнтованість особистості, відсутність суспільних чітко окреслених стратегій розвитку, твердих морально-етичних норм. Такі умови, на нашу думку, стимулюють і створюють велику амплітуду коливання як суспільної, так і індивідуальної свідомості, у бік гіперболізованих суджень та періодично штовхають суспільство то на шлях крайнього індивідуалізму, то повертають назад – у бік абсолютного колективізму. Тому проблематика поєднання індивідуалістичних та колективістських тенденцій як певного суспільного, так і особистісного балансу, є актуальною для сучасних українських реалій.

Позиція крайнього, нічим необмеженого індивідуалізму, що виливається на практиці у гіперболізацію індивідуальних потреб, веде до моральної та соціальної деформації суспільства, десолідаризує його, загострюючи протистояння як приватних інтересів окремих індивідів, так і цілих соціальних прошарків. В цьому контексті Токвіль розглядає індивідуалізм як „почуття, яке спонукає кожного громадянина ізолювати себе від маси собі подібних та зачинятися у вузькому колі родини та друзів. Створивши для себе, таким чином, маленьке суспільство, людина перестає турбуватися про суспільство в цілому”. В результаті „індивідуалізм спочатку вражає тільки паростки доброчесності суспільного характеру, однак протягом тривалого часу він вражає та вбиває все інше і в кінцевому результаті сам перетворюється на егоїзм, тобто у пристрасну любов до самого себе, яка змушує людину ставитися до всього на світі лише з точки зору особистих інтересів та віддавати перевагу собі перед іншими людьми” [5, 62].

В свою чергу, абсолютізація позиції крайнього колективізму означає повернення у минуле. Наприклад, аналізуючи марксизм та його суперечності, Бердяєв відзначає: „Марксизм не бажає бачити за класом людину, він бажає побачити за кожною думкою та оцінкою людини клас з його класовими інтересами” [1, 299].

Заперечення універсальності прав особистості, її самотності, автономності, повна анігіляція індивідуалізму, ствердження пріоритету держави над індивідом, антиперсоналізм тощо – все це веде до відродження тоталітаризму. Ствердження колективізму як єдиної можливої моделі розвитку справедливого суспільства приховує в собі велику небезпеку для демократії та правової держави. Адже, принцип колективізму, піднесений в ранг єдиної всезагальної дійсності, реалізується через ігнорування, уніфікацію, гомогенізацію особистості та служить головною опорою тоталітарному режимові.

Дотримання принципу чистого індивідуалізму, які і чистого колективізму, не здатне забезпечити гармонійний розвиток і існування як окремої особистості, так і суспільства в цілому. В цьому контексті П.К. Ситник та А.П. Дербак відзначають, що людина не може бути щасливою ані замкнувшись на самій собі, протиставляючи себе іншим і намагаючись підпорядкувати їх своїй волі, ані нівелювавши свою особистість, розчинившись у іншому суб'єкті. Тому їй необхідно знайти такий спосіб зв'язку зі своїми ближніми, який знімав би її відчуженість (протистояння, ворожість чи просто байдужість), не обмежуючи нічиєї свободи дії, збагачуючи всіх, нікого не утискуючи [10, 133].

На думку А. Макінтайра, наслідки перемоги однієї із сторін (індивідуалізму або колективізму) часто мають „величезне значення, але обидва способи життя протягом тривалого часу є нетерпимими” [6, 51]. Ні індивідуалізм, що базується на ідеї правової рівності, ні колективізм, що виходить із уявлень про суспільне благо, не можуть претендувати на роль теорії доброчесності, оскільки установки на захист

чийхось прав або, навпаки, загальної користі однаково раціонально неефективні і не можуть слугувати основою для суспільної злагоди [4, 273].

Крайні позиції колективізму та індивідуалізму не повинні затьмарювати реальний стан речей, адже в усьому важлива гармонія. Як теоретично, так і практично колективізм може бути заснований на добровільному співробітництві, солідарності, які визнаються суспільною еволюцією найбільш ефективним шляхом досягнення державних цілей. Подібно до того, як крайній індивідуалізм, що заснований на свавіллі та егоїзмові, не ліквідує принципу визнання права особистості на свободу і автономію, так і авторитарний колективізм не може дискредитувати факт існування спільних інтересів та єдиних цілей соціальної групи, класу, нації [5 63, 64]. Окрім того, індивідуалізм та помірний колективізм, перебуваючи в одному соціальному просторі, можуть не тільки гармонійно співіснувати та виступати важелями суспільної системи, а також збалансовувати прояви один одного. Як зазначає в цьому контексті Дюркгейм: „Єдина сила, що здатна зменшувати індивідуальний егоїзм – це сила групи” [5, 376], те ж саме можна стверджувати і навпаки.

Пошук балансу між індивідуалізмом та колективізмом приводить до необхідності зміни функцій держави і виведення окремої особистості на більш високий рівень культури та самодисципліни. Все це можливе, якщо будуть виконуватись основоположні принципи демократичної правової держави: пріоритет прав людини, взаємна відповідальність індивіда та держави, стримування державного тиску в межах конституції тощо.

Важливим фактором гармонізації індивідуалістичної та колективістської концепцій є збалансування індивідуальних і колективних прав та інтересів. Як зазначають В. Кудрявцев та Е. Лукашова, здійснення колективних прав не повинно утискати права і свободи індивіда. Право індивіда – це „природне право”, яке властиве йому від народження, одна з головних цінностей людського буття, і в якості такої вона повинна виступати мірою всіх процесів, що відбуваються в суспільстві. Саме тому важко переоцінити значущість принципу „людського виміру”, що був вироблений міжнародною спільнотою в останній чверті ХХ століття і виступає орієнтиром в усіх суперечливих світових процесах.

Колективні права та інтереси не є вродженими, вони зароджуються та формуються в процесі розвитку певної спільноти або колективу. Їх не можна розглядати як просту сукупність індивідуальних прав, особистих пріоритетів або приватних інтересів, оскільки вони несуть в собі якісно інші характеристики та визначаються цілями, мотивами, інтересами не окремого індивіда, а колективного утворення. Багатоманітність колективних прав та інтересів повинна завжди проходити перевірку „людським виміром”, оскільки вони в жодному разі не повинні ігнорувати права особистості, суперечити їм і їх утискати. Якщо колективні права та інтереси все ж дискримінують права окремого індивіда, то ідеологія, цілі, що об'єднують дану спільноту, є антигуманними, протиправними і породжують дестабілізацію у суспільстві. Саме тому колективні права та інтереси повинні знаходитись у гармонійній рівновазі [5, 69].

Гостроту конфлікту між колективістськими та індивідуалістичними настроями як окремого індивіда, так і цілого соціального організму, на нашу думку, може зняти визнання усвідомленого плюралізму, тобто цивілізоване ставлення до інакомислення, неоднорідності, самотності. Як зазначає Х.Зандкюлер, конфлікт світоінтерпретацій не може бути згладжений – оскільки він обумовлюється відмінностями у способі існування тих, хто існує в цьому світі. В цьому сенсі усвідомлений плюралізм,

визнаний індивідами та колективами, є ратифікацією того стану речей, що мав місце і раніше: множинності символічних світів та пов'язаних з ними здатностей людської дії, множинності образів світу і само-образів, культурних та поведінкових відмінностей. Моральна дія не передбачає єдиного, раз і назавжди справедливого шляху, але може розгортатися кількома рівно вірними способами [3, 35, 36].

Процес гармонізації колективного та індивідуалістичного начал за демократії ускладнюється проблемою суб'єкта. На думку А.В. Нестеренка, будь-яка концепція демократії при спробі її реального втілення змушена вдаватися до фікції та підміняти в принципі недосяжну ідею влади всього народу практикою влади більшості [8, 53]. З огляду на абстрактність самого поняття „народ”, він взагалі ніяк не реалізує свою владу, оскільки – це конкретна дія, яку не може здійснювати абстрактна конструкція. Безпосередній вираз своїх політичних інтересів народом в цілому викликає асоціації з „народним бунтом”, однак навіть в бунті відбувається зіткнення різних інтересів. Саме тому, існування демократичного процесу лише в управлінні державою навряд чи може бути основою стабільного соціуму. Розумно припустити, що для того, аби універсальні морально-етичні якості розвивались у великій кількості людей, необхідно (а можливо, і достатньо), щоб самі люди керували собою демократично [2, 105].

Одвічна антиномія більшості та меншості, колективізму та індивідуалізму втілилась у спробу сучасних дослідників об'єднати ідеї лібералізму та соціалізму. Дана спроба вилилась на практиці в теорію комунітаризму.

Теоретики комунітаризму підкреслюють суперечливість сучасних реалій. З одного боку, підвищується значущість окремої особистості, стверджуються її права, цінність та можливості. Водночас, з іншого боку, виникає тенденція до гіпертрофії індивідуальної автономії, до втрати соціальної відповідальності, що погрожує стабільності та інтегрованості суспільства. Якщо раніше центральною проблемою особистості був опір тиску з боку держави, чим і переймається ліберальна теорія, то зараз, на думку комунітаристів, суспільство все частіше потребує захисту від волевиявлення занадто автономних індивідуальностей.

Комунітарна парадигма виникла як відповідь на потребу нової соціальності, як спроба врівноважити існування соціального цілого, в якій намагаються співіснувати роз'єднувальні тенденції надмірного індивідуалізму та колективістської ідеї солідарності.

Як зазначає Новінська, комунітаристи вбачають свою головну мету в тому, щоб покласти край руйнівним проявам індивідуалізму, особливо егоцентризму. Однак, при цьому не повинна постраждати, і на цьому вони особливо наполягають, індивідуальна автономія, права, приватна сфера та свободи особистості. Пафос їхніх пошуків полягає в тому, щоб по можливості зняти антиномію прав і свобод індивіда, з одного боку, та його соціальної відповідальності, з іншого; поєднати зростаюче прагнення до індивідуальної та групової автономії із стабільністю соціуму і тим самим запобігти загрозі фрагментації національних держав і нанесенню шкоди світовій спільноті.

Відштовхуючись від вище означених задач, комунітаристи формулюють власну головну парадигму, яку озвучив один з провідних ідеологів комунітаризму Етціоні у власній книзі “Нове золоте правило: Ком'юніті та мораль у демократичному суспільстві”: “Згідно висунутої нами комунітарної парадигми, хорошим слід вважати таке суспільство, де процвітають як суспільні добродетності, так і права особистості. Я стверджую, що хорошому суспільству необхідна ретельна підтримка рівноваги між

порядком та індивідуальною автономією, а не переважне виділення однієї з цих двох цінностей” [9, 37].

Основною функціональною одиницею комунітарної ідеології є комьюніті – спільнота незалежних індивідуальностей, у якій колектив є не однорідною, не безособистісною групою, а, навпаки, – гетерогенною, яка захищає особистість та створює умови для її всебічного розвитку та реалізації. Оцінюючи роль комьюніті, англійський професор Р. Саква зазначає: “Традиційні колективні цінності поступилися місцем цінностям, згідно яким люди об’єднуються один з одним для відстоювання своїх власних інтересів. Традиційна суспільна солідарність звільнила дорогу новим формам етичного індивідуалізму” [7, 9].

Під сучасними комьюніті, як основою опору ентропійним, роз’єднувальним, тенденціям маються на увазі неструктуровані соціальні утворення, що формуються за різноманітними ознаками, як традиційними – локальними, релігійними чи етнічними, – так і новими. До останніх насамперед належать соціальні рухи – екологічні, феміністські, ті, що складаються навколо соціально-етичних проблем (аборти, евтаназія, права сексуальних меншин тощо), які дослідники вважають важливим ферментом становлення сучасної культури опору та моделлю нової соціальної цілісності. Як зазначає Етціоні, комьюніті – це не місце, а набір певних якостей.

Ідеологи комунітаризму відстоюють думку про те, що саме у вдосконаленні окремої особистості слід вбачати основу ефективності модернізації та раціоналізації суспільства. Однак, саме вдосконалення особистості повинно проходити через соціальні групи – комьюніті. В свою чергу, комьюніті виступає підґрунтям для зародження і розвитку механізмів самоврядування та основою громадянського суспільства. Це своєрідна альтернатива як бюрократичній державності, так і анархічному, некерованому конгломерату.

Строге збалансування цінностей індивідуалізму та комунізму складає осердя комунітарної теорії. Важливо підкреслити, що ідеологи комунітаризму в цьому контексті критикують базові положення лібералізму та консерватизму. В першому випадку, на їхню думку, теза про самодостатність ринку та необмежену індивідуальну свободу заохочує анархічні тенденції суспільства та соціальний дарвінізм; в останньому – навпаки, міститься загроза утиску особистості, нехтування її правами та свободами і повернення до традиційного типу суспільства. Однак, незважаючи на проголошений принцип рівноваги між індивідуалістичними і колективістськими ідеями, вихолощування цінностей колективізму в соціалістичних країнах, з одного боку, та гіпертрофія індивідуалістичних рис свідомості на сучасному Заході, з іншого боку, порушують баланс на користь тієї чи іншої позиції.

За Новінською, опонентів комунітаризму можна розділити на дві основні групи. Перша – це прихильники необмеженої індивідуальної свободи, зокрема американський рух лібертаріїв з його суто індивідуалістичним пафосом, які вбачають у комунітаристській теорії загрозу автономії особистості. Друга – консерватори, які висувують ідею стабільного традиційного порядку навіть на шкоду незалежній особистості. Це не означає, що перші зовсім не визнають необхідності порядку, а другі повністю заперечують індивідуальну свободу особистості. Однак обидві ці політичні течії є схожими у крайнощах власних суджень, тоді як комунітаризм намагається визначити “золоту середину” між спільним благом та правами особистості.

Заперечуючи теорію крайніх лібералістів, комунітаристи на свій захист наводять той аргумент, що при розширенні меж індивідуальної свободи, таке

розширення в певний момент набуває своєї критичної межі, і сама свобода стає тягарем для особистості, тобто спрацьовує феномен “втечі від свободи”. Тим самим підривається суспільна стабільність та соціальний порядок, на яких і ґрунтуються всі свободи та права особистості. Як рішення цієї проблеми комунітаристи висувують тезу про обумовленість індивідуальної свободи та про комьюніті як середовища, яке цю свободу забезпечує. Комьюніті – це необхідна проміжна ланка, референтна група, яка пов’язує окрему особистість із макросоціумом, забезпечує захист її прав та свобод. “Вільна людина потребує комьюніті”, “збереження автономії особистості вимагає нової інтеграції”, “реалізація людського капіталу залежить від здатності людей до спілкування” – такими є основні постулати сучасного комунітаризму.

Комунітаризм підкреслює винятковість такого суспільства, в якому стабільний соціальний порядок пов’язується з моральними цінностями його членів. До того ж нормативний порядок може повноцінно існувати лише тоді, коли більшість громадян вірять у прийнятті суспільні норми, впевнені у їхній справедливості, а не просто змушені їм підкорятися [9, 41, 42].

Комунітаристи заперечують консервативний підхід до суспільної дійсності, оскільки останній вимагає підпорядкування індивідуальних прав і свобод людини на користь національній чи релігійній ідеї. Проте, комунітаризм іноді асоціюється з культурним консерватизмом, оскільки він критикує соціальні зміни за дестабілізацію соціальних чеснот. Окрім того, більшість прихильників комунітаризму стоять на позиції заборони створення нових прав як для окремої особистості, так і для певних спільнот, оскільки “інфляція прав” призводить до девальвації моральних принципів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ідея комунітаризму підійшла як найближче до вирішення проблеми суспільної рівноваги. На думку багатьох вчених, досягнути балансу між амбівалентними – індивідуалістичною та колективістською – складовими задля ефективного функціонування суспільного організму покликаний, з одного боку, демократичний режим влади, з іншого – висока культура саморегуляції членів суспільства.

Попри спекуляцію одвічними моральними цінностями окремими представниками певних соціально-політичних течій, не можна не визнати, що в арсеналі людства сьогодні немає кращого засобу організації суспільно-політичного життя, окрім демократії у поєднанні з принципами істинного індивідуалізму. Саме демократія, орієнтована насамперед на цінність кожної окремої особистості, спроможна не тільки породити, але й успішно розв’язати конфлікти і суперечності, притаманні суспільству, створити в ньому атмосферу терпимості і взаємодовіри, забезпечити його прогресивний розвиток. Підтримка ідей істинного індивідуалізму на державному рівні та одночасне наслідування демократичних принципів – це єдино можливий спосіб здійснення інтересів, прагнень і сподівань як окремих громадян, так і народу в цілому.

Література

1. Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: Сов. писатель, 1990. – 346 с.
2. Дьюи-Нибулр. Профили нового либерализма // Полис. – 1994. – №3. – С. 27-46.
3. Зандкюлер Х.Й. Демократия, всеобщность права и реальный плюрализм // Вопросы философии. – 1999. – №2. – С. 35-50.
4. Корх О.М. Проблема індивідуалізму (історико-філософський аналіз): Дис... д-ра філософ. наук: 09.00.05 Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2002. – 397 с.
5. Кудрявцев В., Лукашева Е. Индивидуализм или коллективизм? // Свободная мысль. – 1996. – №2. – С. 61-70.

6. Макинтайр А. После добродетели: Исследование теории морали: Пер. с англ. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
7. Мысливченко А.Г. Западная социал-демократия: тенденции обновления и модернизации // Вопросы философии. – 2001. – №11. – С. 3-14.
8. Нестеренко А.В. Демократия: проблема субъекта // Общественные науки и современность. – 2002. – №4. – С. 49-54.
9. Новинская М. Коммунитарная парадигма: модификация левой идеи в западной политической культуре // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №4. – С. 36-45.
10. Ситник П.К., Дербак А.П. Проблеми формування національної свідомості в Україні: Монографія. – К.: НІСД, 2004. – 226 с.

УДК 130.2+123

Васильєв М. Ю.

АПРІОРНІ СМИСЛИ СВОБОДИ ЯК ВІРОГІДНИЙ ПРЕДМЕТ ІСТОРІЇ

***Анотація.** У статті актуалізовано тему зв'язку типів історичного існування та окремих мотивів геополітики, що в умовах сучасних змін є дотичним до теми соціальної адаптації та місця України у процесах глобалізації.*

***Аннотация.** В статье актуализируется тема связи типов исторического существования и отдельных мотивов геополитики, что в условиях современных изменений непосредственно соотносится с проблемой социальной адаптации и места Украины в процессах глобализации.*

***Annotation.** The article enlightens the theme of connection between historic existens tapes and particular motievs of geografu which are connected wich the theme of social adaptation and the place of Ukraine in the prosses of globalization taking into considaration the conditions of present chendes.*

«Свідомість перетворює враження в такий спосіб,
як вгнутое дзеркало – образи предметів»
Антонич Б.-І. «На другому березі»

1.

Це описовий шлях деякого пригадування. Пригадування, до якого принаймні в цей час не схильна історія. Пригадування предмету історії. Для початку, предметом історії назвемо традицію. Метою цієї статті є визначення місця пригадування традиції в сфері становлення вірогідного майбутнього. У зв'язку з цим, зроблено припущення, що предмет історії як процесу, є вірогідним по відношенню до майбутнього, як деякої константи історичного існування.

В даній статті розглянемо образ такої метафори історичного існування. Також зазначимо, що смисли свободи в їх значенні створення форм для життєвого простору європейської цивілізації, апріорні по відношенню до її загального розвитку. Визначимо наразі, що історія – це форма соціальної самосвідомості не лише існуючого суспільства, але вона існує на генетичному рівні в пам'яті соціуму, що предмет історії аксіоматично є сутністю публічної (або «соціальної», це на вибір) проблематики свого культурного регіону. Соціальна, або публічна, проблематика стає